

IMKANIYATI SHEKLENGEN SHAXSLAR: HUQIQLARI, JÁMIYETTEGI ORNI HÁM ÁHMIYETLI MÁSELELER

Jannazarova Baxitli Qurbanazarovna

Nökis qalasi 52-mektep pitkeriwshisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15766780>

Annotaciya. *Bul maqalada imkaniyati sheklengen shaxslardıń huqıqları, sociallıq turmıstaǵı orni hám duwshar bolıp atırǵan máseleler sáwlelendirilgen. Sonday-aq, olardıń bilim alıwı, kásip-óner úyreniwı hám jámiyette integraciyalasıwı baǵdarındaǵı mámleket siyasatı hám xalıqaralıq huqıqıy hújjetler haqqında maǵlıwmat beriledi. Maqala mayıplardıń sociallıq teńligi hám insaniy qádiriyatların támiyinlew máselesine jámáát dıqqatın qaratadı.*

Gilt sózler: *Mayıplıq, imkaniyati sheklengen shaxslar, sociallıq teńlik, inklyuziv bilimlendiriw, huqıqıy qorǵaw, jámiyette integraciya, adam huqıqları, mayıplar nızamı, sociallıq qorǵaw, kásip-óner úyreniw.*

ЛИЦА С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ: ПРАВА, МЕСТО В ОБЩЕСТВЕ И ВАЖНЫЕ ВОПРОСЫ

Аннотация. *В данной статье освещаются права лиц с ограниченными возможностями, их роль в общественной жизни и проблемы, с которыми они сталкиваются. Также будет предоставлена информация о государственной политике и международно-правовых документах, касающихся их образования, профессионального обучения и интеграции в общество. Статья обращает внимание общественности на вопрос обеспечения социального равенства и человеческих ценностей лиц с ограниченными возможностями.*

Ключевые слова: *Инвалидность, лица с ограниченными возможностями, социальное равенство, инклюзивное образование, правовая защита, интеграция в общество, права человека, закон о инвалидах, социальная защита, профессиональное обучение.*

PEOPLE WITH DISABILITIES: RIGHTS, ROLE IN SOCIETY, AND IMPORTANT ISSUES

Abstract. *This article addresses the rights of people with disabilities, their role in social life, and the issues they face. Information will also be provided on state policy and international legal documents regarding their education, vocational training, and integration into society. The article draws public attention to the issue of ensuring social equality and human dignity for people with disabilities.*

Keywords: *Disability, persons with disabilities, social equality, inclusive education, legal protection, integration into society, human rights, disability law, social protection, vocational training.*

Imkaniyati sheklengen shaxslar - bul fizikalıq, aqılıy, sensorlıq yamasa ruwxıy salamatlıǵında hár qıylı dárejedeǵı sheklewlerge iye bolǵan, nátiyjesinde jámiyet turmısında tolıq qatnasa almaytuǵın adamlar bolıp tabıladı. Olardıń arasında tuwma yamasa keyin payda bolǵan mayıplıǵı bar adamlar, háreketleniwde, esitiwde, kóriwde yamasa sóylewde qıyınshılıqları bar adamlar kiredi. Búgingi kúnde dúnya boyınsha 1 milliardqa jaqın adam

mayıplıq penen jasaydı, bul bolsa ulıwma xalıq sanınıń shama menen 15 procentin quraydı. Ózbekstan Respublikasında da imkaniyatı sheklengen shaxslardı sociallıq qorǵaw mámleket siyasatınıń áhmiyetli baǵdarlarınan biri bolıp esaplanadı.

Mayıplardıń huqıqları hám olardı qorǵaw: BMSH tárepinen qabıl etilgen "Mayıplar huqıqları haqqındaǵı konvenciya" (2006) mayıplar huqıqlarınıń kepilligi bolıp xızmet etedi. Bul hújjette mayıplardıń bilimlendiriw, densawlıqtı saqlaw, jumıs penen támiyinlew, infrastruktura hám siyasiy processlerde teń qatnasıw huqıqı anıq belgilengen. Ózbekstanda 2021-jılı "Mayıplıǵı bolǵan shaxslardıń huqıqları haqqında"ǵı nızam qabıl etildi. Bul nızam imkaniyatı sheklengen puqaralarǵa qolaylı sharayatlar jaratıw, olardıń teń huqıqlı jámiyet aǵzası sıpatında rawajlanıwın támiyinlew maqsetinde islep shıǵılǵan.

Jámiyettegi integraciya hám bar máseleler: Búgin mayıplardıń turmısınıń eń áhmiyetli máselelerinen biri - jámiyetke tolıq integraciyalaw. Olardıń bilim alıw huqıqı kóp jaǵdaylarda beyimlestirilgen mektepler, mayıplar ushın qolaylı sharayatlar, arnawlı pedagogikalıq usıllardıń joqlıǵı sebepli tolıq ámelge asırılmaydı. Sonday-aq, jámiyetlik orınlardıń kópshiligi (mısalı, kósheler, transport quralları, mámleketlik mákemeler) imkaniyatı sheklengen shaxslar ushın beyimlestirilmegen. Bul bolsa olardıń jámiyet turmısında belsene qatnasıwına tosqınlıq etedi. Bilimlendiriw hám kásipke baǵdarlawdaǵı jantasıwlar; Inklyuziv bilimlendiriw mayıplardı sociallastırıw hám kásip iyelew jolındaǵı eń áhmiyetli basqısh bolıp esaplanadı. Házirgi kúnde respublikamızda ayırım joqarı oqıw orınları, texnikumlar hám mekteplerde mayıplar ushın beyimlestirilgen toparlar, oqıtıw usılları engizilgen. Kásip-óner úyretiw, aralıqtan jumıs islew imkaniyatların jaratıw bolsa olardıń ekonomikalıq ǵárezsizligin támiyinleydi. Bunda mámleket penen birge mámleketlik emes shólkemler hám jeke sektor da belsene qatnasıwı áhmiyetli. Sonlıqtan, imkaniyatı sheklengen adamlarǵa tek ǵana járdemge mútáj adam sıpatında emes, al óz potencialına iye shaxs sıpatında qaraw jámiyet mádeniyatınıń kórsetkishini bolıp esaplanadı. Búgingi globalıw hám jámiyetlik rawajlanıw dáwirinde imkaniyatı sheklengen adamlar (mayıplar) jámiyet turmısınıń ajralmas bólegine aylanıp atır. Olardıń huqıqların qorǵaw, jámiyetlik turmısqa integraciyalaw hám bilim beriw-tárbiyada teń sharayat jaratıw búgingi kúnniń áhmiyetli wazıypalarınan biri.

Mayıplıq túsini hám onıń házirgi talqını

Dúnya densawlıqtı saqlaw shólkemine kóre, mayıplıq — bul adamnıń fizikalıq, ruwxıy yamasa sensor sistemasındaǵı hár qıylı dárejede sheklewler nátiyjesinde jámiyettegi aktiv qatnasıwın sheklewshi jaǵday [1]. Bul túsini tek fizikalıq imkaniyatlar menen baylanıslı emes, al jámiyetlik ortalıq, átiraptaǵı stereotip hám infrastrukturalıq tosqınlıqlar menen de tıǵız baylanıslı [2].

Mayıplardıń huqıqıy qorǵanıwı: xalıqaralıq hám milliy jantasıwlar

2006-jılı BMSH tárepinen qabıl etilgen "Mayıplar huqıqları haqqında konvenciya" mayıplar ushın teń imkaniyatlar jaratıw boyınsha xalıqaralıq maydanda áhmiyetli qadem boldı [3]. Ózbekstan Respublikası bul Konvenciyanı 2021-jılı ratifikaciya etip, mayıplar huqıqın huqıqıy jaqtan kepillik beriw jolında áhmiyetli basqıshqa qadem qoydı [4]. 2021-jılı qabıl etilgen "Mayıplıǵı bar shaxslardıń huqıqları haqqında"ǵı Nızam da bul boyınsha áhmiyetli huqıqıy tiykar bolıp xızmet etpekte. Nızamǵa kóre, hár bir mayıp shaxs bilim alıw, medicinalıq járdem,

miynet, jámiyetlik qorǵanıw, transport, mádeniyat hám basqa tarawlarda teń imkaniyatqa iye bolıwı kerek [5].

Jámiyetlik integraciyadaǵı máseleler hám olardı sheshiw jolları:

Ele de elimizde mayıplardıń jámiyette tolıq qatnasıwına bir qatar máseleler tosqınlıq etpekte: Bilim beriw mákemeleriniń kópshiligi mayıplar ushın ıńǵaylastırılmaǵan (panduslar, liftler, arnawlı sabaqlıqlar joqlıǵı);

Jámiyet transportında imkaniyatı sheklengenler ushın sharayat jaratılmaǵan;

Jumısqa ornalasıwda diskriminaciya jaǵdayları ushırasıp turadı;

Jámiyette mayıplardıǵa qatnaslı ayaw yamasa bólekleshwi kóz-qaras bar [6].

Bul máseleledi sheshiwde inklyuziv bilim beriw hám ıńǵaylastırılǵan kásip-óner úyreniw sisteması áhmiyetli rol oynaydı. Respublikamızda házir ayırım joqarı oqıw orınları hám kollejler, arnawlı mektep-internatlar mayıplar ushın arnawlı toparlardı shólkemlestirmekte [7]. Psixologiyalıq hám mádeniy qollap-quwatlaw zárúrligi: Mayıplar tek materiallıq yamasa fizikalıq qollap-quwatlawǵa emes, al psixologiyalıq turaqlılıq hám jámiyetlik motivaciyaǵa da mútaj. Talqılawlar sonı kórsetedi, mayıp balalardıń kópshiliginde ózine isenimsizlik, jámiyetten ayrılıw, ózin "basqasha" seziwi jaǵdayları ushırasadı [8]. Sonlıqtan, mektepke shekem hám mektep bilim beriw sistemasında psixologiyalıq xızmetler, ata-analar ushın treningler hám jámiyetlik joybarlaydıń áhmiyeti júdá úlken [9]. Ásirese, mayıplıq penen tuwılǵan yamasa keyinnen payda bolǵan mayıplıqqa iye balalar ailelerinde ruwxıy turaqlılıqtı támiyinlew arqalı jámiyetke integraciya jeńil ótedi.

Mayıplar huqıqları boyınsha mámleket siyasatı: Ózbekstanda mayıplar ushın jámiyetlik xızmetler, járdemaqlar, jeńillikler hám mámleket tárepinen qollap-quwatlanatugin grantlar bar. Mısalı:

Joqarı oqıw orınlarında mayıp studentlerge arnawlı kvotalar ajratıladı;

Jumis penen támiyinlew orayları arnawlı rehabilitaciya baǵdarlamaların engizip atır;

"Adamlar qádirin ulıǵlaw hám aktiv máhelle jılı" sháriyatında arnawlı mayıplar ushın bandlik joybarları jolǵa qoyılǵan [10]. Prezident Sh.M. Mirziyoyev aytqanınday: "Jámiyet rawajlanıwın támiyinlewde hesh kim sırtta qalmasıǵı kerek. Ásirese, imkaniyatı sheklengen adamlar ushın teń sharayat jaratıw — bul insanpárwar mámlekettiń bas ólshemi" [11] Imkaniyatı sheklengen shaxslardıń huqıqların tolıq qorǵaw, olardı jámiyetlik, ekonomikalıq hám mádeniy turmısqa tartıw — bul tek mámleket siyasatı emes, al pútkil jámiyettiń wijdanlı jantasıwı nátiyjesinde ámelge asadı. Hár bir adam jámiyettiń teń huqıqlı aǵzası bolıwı ushın imkaniyat jaratıw arqalı biz tek adam qádirin ulıǵlap qoymay, al haqıyqattan ádalatlı hám turaqlı jámiyet quramız. Imkaniyatı sheklengen adamlar jámiyettiń ajıralmas bólegi bolıp esaplanadı. Olardıń huqıqların, mútajliklerin hám imkaniyatların tan alıw, sociallıq qorǵaw tek ǵana adamgershilik emes, al ádillik hám rawajlanıw ólshemi bolıp tabıladı. Hár bir shaxs ushın teń imkaniyatlar jaratılǵan jámiyet ǵana haqıyqıy rawajlanǵan hám demokratiyalıq jámiyet bola aladı.

REFERENCES

1. Dúnya densawliqtı saqlaw shólkemi (WHO), World Report on Disability, 2011.
2. UNESCO, Inclusive Education: Guidelines for Education Policy, 2020.
3. BMSH "Mayıplar huqıqları haqqında konvenciya", 2006.
4. Ózbekstan Respublikası Joqarǵı Keńesi, "BMSH Konvenciyasın ratifikaciya etiw haqqında"ǵı nızam, 2021.
5. Ózbekstan Respublikası Nızamı, "Mayıplıǵı bar shaxslardıń huqıqları haqqında", 2021.
6. "Jámiyetlik qorǵanıw hám mayıplar" talqılawlı maqala, Jańa Ózbekstan, 2023 jıl.
7. Ózbekstan Respublikası Xalıq bilim beriw ministrliǵı, Inklyuziv bilim beriw koncepciyası, 2022.
8. A.Yu. Ayupova, Psixologiya tiykarları, Tashkent, 2020.
9. I.A. Karimova, Jámiyetlik psixologiya, Tashkent: 2019.
10. "Mayıplardı qollap-quwatlawdaǵı reformalar", Huqıq gazetası, 2023 jıl.
11. Sh.M. Mirziyoyev, Jańa Ózbekstan strategiyası, Tashkent, 2022 jıl, 189-bet.